

Didaktické pokyny

1 Dagmar Hudecova: česko- německá komise pro učebnice

Předložená příručka je doplňujícím materiálem k výuce soudobých dějin. Využívána může být v hodinách dějepisu, výchovy k občanství, základů společenských věd i při realizaci průřezových témat, v hodinách povinné výuky či při realizaci volitelných předmětů společenskovedního charakteru, a to jak na základních, tak i středních školách

Výuka soudobých dějin je v současnosti právem zdůrazňována. V nedávné minulosti leží kořeny naší současnosti. Bez jejich poznání a pochopení nemůžeme současnosti porozumět. V souladu s mezinárodními trendy je rovněž kladen důraz vedle výuky národních dějin na výuku dějin evropských a zejména evropského regionu, jehož jsme součástí. Pro nás ve středoevropském regionu byl vždy významný vztah k Německu jako k největšímu sousednímu státu disponujícím značným politickým i ekonomickým potenciálem. V době rozdělení Německa na státy, z nichž jeden byl označován za přítele a druhý za nepřítele se vytvořila zajímavá situace, která se promítala právě do situace na hranicích a do spolupráce bezpečnostních složek spřátelených států.

V hodinách dějepisu se žáci seznamují s vybranými kapitolami soudobých dějin v obecné rovině. Konkretizace je často ponechána na učiteli, který obvykle nemá k dispozici vhodný materiál, který by mu práci usnadnil. Právě tuto mezeru by mohla předložená příručka vyplnit. Materiál, který obsahuje, se nezaměřuje pouze na situaci na hranici mezi NDR a ČSSR, ale zasazuje tuto tematiku do širšího historického rámce studené války, která byla určující pro mezinárodní vztahy. Učitel zde najde množství informací, ale i řadu podnětů pro aktivní zapojení žáků do výuky.

Úkoly pro žáky, které jsou v části 4 příručky uvedeny, jsou jen příkladem úkolů, které jistě učitel sám rozhojní. Formulace úkolů je často poměrně široká, předpokládá práci s textem nejrůznějšího druhu, skupinovou i projektovou práci, zařazení metod orální historie atd. Při aplikaci těchto činností žáci získávají nejen plastičtější pohled na obecnou tematiku, ale zároveň dochází k rozvoji nadoborových kompetencí.

Studium dokumentů umožní žákům autentický prožitek a mělo by usnadnit vytváření multiperspektivního pohledu na danou dobu.

Téma vede i k hlubšímu zamyšlení nad morálními aspekty dané doby, ale i vlastní bezpečnostní práce a ochranné (obránné) funkce státu. Kdy je třeba bránit stát? Kdy je ospravedlnitelné nasazení agentů a informátorů? Má stát bránit politické emigraci? Jaký vztah je mezi státní mocí a občanskými právy? Odpovědi na tyto otázky nejsou jednoznačné. Hluboce se dotýkají občanských a lidských postojů, které se formují po celý život v závislosti na podmínkách, v nichž se jedinec ocitne. Pokud předložená příručka pomůže učitelům vzbudit u žáků zájem o tyto otázky a o jejich zodpovězení, pak splnila svůj účel.

2 Robert Maier: Institut Geografa Eckerta pro mezinárodní výzkum učebnic

V dějepisném a politickém vzdělávání téma „Hranice v době studené války“ bývá spojováno s metaforicky silným pojmem „železná opona“ a bývá - přinejmenším v Německu - omezeno na vnitroněmecké hranice. „Berlínská zeď“ v učebnicích dějepisu se stává obrazovou ikonou, jakoby malý plastický výřez z této hranice mohl celkový fenomén dostatečně osvětlit a vysvětlit. Tím ovšem dochází k posunu pohledu. Železná opona společně se socialistickými vnitřními hranicemi tvořila systém kontinentálního rozměru, jenž v žádném případě nebyl po desetiletí neměnný, nýbrž velmi citlivě reagoval na místní politické změny, byl vystavován novým zátěžím a přizpůsobován novým situacím a neustále zdokonalován. Tisíce lidí se po všechna ta léta zabývaly pozorováním a analýzou tohoto hraničního systému - ať už proto, že plánovaly „útěk na svobodu“, nebo proto, že se profesionálně zabývaly zamezením „narušení hranice“. Obě strany se významně lišily i používanou terminologií. Shodovaly se v hledání mezer a nejslabších míst v systému. Každá dočasná změna hraničního režimu, v udělování víz a v kontrole měla vliv na migrační proudy. Do nich se zařazovali i lidé, kteří se individuálně snažili zmírnit následky chyb centrálně řízené ekonomiky a intelektuálové, kteří se snažili dostat k „duševní potravě“. Citlivě poznávali i nejmenší rozdíly v uplatňování cenzury v jednotlivých socialistických zemích a využívali je. Zjišťování potřebných skutečností a nejvhodnějších cest pro případ plánovaného ilegálního přechodu hranic bylo pro uprchlíky jiné než dnes v době Google-Earth. Velkou roli při tom hrály neověřené a šeptané zprávy, individuální konspirativní pozorování, vyhodnocování oficiálních informací a západní média. Každý nápadný zájem o „hranice“, každý dovoz údajně jednoznačných pomocných prostředků pro ilegální přechod hranice byl mimořádně podezřelý a mohl již vést k trestně právním důsledkům.

Předkládaná dvojjazyčná příručka pro učitele přináší materiály pro pochopení všech těchto aspektů a úvah. Nezabývá se jenom hranicí mezi ČSSR a NDR, ale tím, že zasazuje celý problém do evropského kontextu, otevírá možnost ukázat systematický charakter hranice v době konfliktu mezi Východem a Západem. Na druhé straně zachycuje při uplatnění regionálně historického přístupu vzpomínky na hraniční režim, jenž byl v Sasku, Durynsku a v severozápadních Čechách výrazně spojen se socialistickou vnitřní hranicí mezi NDR a ČSSR. Lidé tam s touto hranicí žili a velmi intenzivně vnímali změny.

Jednalo se přitom o oddělovací linii - ta byla ostatně zřejmá; přes svou podobu s hranicí starou staletí musela být vnímána jako „tvrdá“ hranice. Po roce 1945, rozsáhlé migraci obyvatelstva na české straně a traumatech způsobených hrůzami druhé světové války, stáli obyvatelé příhraničí vůči sobě - obrazně řečeno - obrácení zády. Odcizení a nedůvěra určovaly atmosféru. Už neexistovaly žádné sociální skupiny, které by mohly působit jako sjednocující přeshraniční element. Profesní spolupráce, smíšená manželství na obou stranách hranice, přeshraniční příbuzenské vztahy, dvojjazyčnost, etnické promísení, kulturní přesahy, živá náboženská propojení atd. - to všechno bylo válkou a jejími důsledky takřka vymazáno; rutinní způsoby zacházení s růzností a odlišností byly přerušeny. Jenom životní úroveň byla srovnatelná. Hranice mezi NDR a ČSSR nebyla hranicí blahobytu.

Zdroje dat, které příručka prezentuje, se vhodně doplňují. Jedná se o dokumenty z archivů a z publikovaných sbírek pramenů, a zároveň o *orální historii*, jež je nabízena ve formě písemných záznamů rozhovorů. Dokumenty a prameny poskytují přesnost a autenticitu - rozhovory poskytují ve své narativitě názornost a nabídku možné interpretace. Dotazování českých žáků bylo vyhodnoceno také statisticky a

převědno do diagramů. Výsledky si jistě nekladou žádné nároky na reprezentativnost, poskytují však velmi přijatelnou výpověď

o jistých tendencích. Tím může být také relativizována nahodilost ve vyjádřeních při rozhovorech. S diagramy lze dobře pracovat, při vyučování podněcují ke změně metody a jsou dobře použitelné jako vstup, korektiv nebo provokace či jako motivační prostředek pro práci s textem.

Dokumenty prezentované v příručce stejně jako témata pro rozhovory jsou zaměřeny na větší úseky politických dějin jako Stavba zdi, Pražské jaro, KBSE a Perestrojka. Toto tematické uspořádání usnadňuje propojení se vzdělávacími programy, které se v příslušných zemích těmito dějinnými úseky zabývají. Využity mohou být „historický přehled“ i „srovnávací tabulka“, které zahrnují celkové období od roku 1955 do roku 1989; tím příručka nabývá charakteru doplňkového materiálu. .

Překvapující je informace v dokumentu III 090586, podle níž na každých 125 metrů délky hranice mezi NDR a ČSSR připadal jeden německý pohraničník. Bezděčně se nabízí představa, která připomíná silnici s patníky, sice nepřilíš hustými, ale po virtuálním přidání českých kolegů přece jen srovnatelná. Takové obrazy se dlouho uchovávají v paměti.

Materiály také ukazují, jak se v průběhu let začal opět rozvíjet společný život podél hranice. Rozhovory účinně dokladují, že neoficiální setkávání - jako třeba prázdninová setkávání učitelů - formovaly vzájemný vztah Němců a Čechů mnohem trvaleji a kladněji, než tomu bylo oficiálně. Protichůdný význam oficiálních vztahů se dá vyčíst právě ze spolupráce pohraničníků a spolupracovníků Státní bezpečnosti (Stasi). Byli by to ti nejpovolanější činitelé, kteří mohli misi přátelství propůjčit možná omezené, ale přesto reálné sociální jádro. Namísto toho právě mezi nimi narůstala nedůvěra. Tento dokumentovaný postoj lze konfrontovat s režimními oficiálními hesly a projevy o přátelství, což mohou žáci až do detailu vycítit v dobových písničkách, plakátech, lidových rčeních (často ironizujících).

Změna pohledu může ukázat docela jinou formu přátelství: asi spontánně organizované velikonoční a letnicové setkání mládeže z obou zemí v Praze počátkem 80. let, označené za sraz subjektů s dekadentním a neupraveným zevnějškem (srv. dokument III 130583) nebo navázání kontaktů disidentů NDR se zástupci Charty 77. Přímo dojemné jsou pokusy českého obyvatelstva v roce 1968 vyvolat solidaritu s postojem proti vstupu vojsk Varšavské smlouvy (dokument III 230868) s pomocí reproduktorů u hranice nebo s pomocí transparentů vystavených směrem k NDR u příležitosti setkání příhraničního obyvatelstva NDR. Podobné akce vypadají na první pohled jako beznadějně. V nich však možná vězí určité vysvětlení, proč mnozí obyvatelé východního Německa po událostech roku 1968 v ČSSR začali přemýšlet a vnitřně se oddělili od režimu. To dosvědčují výpovědi v rozhovorech německých žáků.

Kromě hraniční tematiky se příručka také intenzivně zabývá tematikou socialismu. V rozhovorech tato tematika vystupuje ještě více do popředí, poněvadž respondenti nezůstávají jen u tématu hranice, ale chtějí mluvit o svém životě se všemi svými závěry, poučeními, mytizováním a vytěšňováním, což chtějí dál předat jako životní zkušenosti. Podobné životní příběhy samozřejmě podléhají stále novým interpretacím. Konstrukce minulosti je spojena s potřebami současnosti a s očekáváními budoucnosti. Rozhovory by před deseti či dvaceti lety vedly ke zcela rozdílným výsledkům. To je třeba žákům vysvětlit.

Zajímavé rozdíly se vyskytují, srovnáme-li výpovědi východních Němců a Čechů, které jsou v příručce uvedené. Ve výpovědích východních Němců se obecně objevuje zčásti pozitivní vyjadřování o životě v NDR: „Každý mohl říci svoje mínění. Nemuselo se přemýšlet o tom, jestli večer ještě budou mít svoji práci nebo ne [...], ale výměnami a s pomocí známostí se dalo tenkrát sehnat všechno.“ (rozhovor s paní H.), nebo: „Odstranění

NDR jsem nechtěl.“ (rozhovor s panem P.). Naproti tomu čeští partneři rozhovorů zdůrazňují nápadně často svoje ulehčení a hrdost, že dnes mohou žít ve svobodné a demokratické společnosti.

Současně zjišťujeme, že stržení vlajky v opilosti bylo v NDR potrestáno 1 rokem vězení (rozhovor s paní G.), a dozvídáme se, že mladá učitelka v Plzni, chycená v roce 1968 při rozdávání protestních letáků, byla za trest přeložena do malé vesnice (rozhovor s paní J.).

I když represivní charakter NDR ve srovnání s ČSSR byl zřejmě výraznější, přiklání se východoněmečtí obyvatelé otevřeně k tomu, že vidí bývalý režim v příznivějším světle než Češi. Tato myšlenka se pozoruhodně kryje se zjištěním, které přinesla analýza německých a polských učebnic, týkající se zobrazení socialistické minulosti. Tón polských autorů školních učebnic je podstatně ostřejší, než tón německých kolegů. Že však nostalgie není pouze německým jevem, je zřejmé z vyhodnocení českých žáků, podle něhož třetina dotazovaných vypověděla, že by „uvítali návrat před rok 1989“ (kap. 8.2). Protiřečení není lehké odstranit. Často se vyskytuje u jednoho a téhož jedince.

„Kdo je kdo“ - to byla otázka, která v reálném socialismu zdánlivě vzrušovala všechny. Krajská správa Ministerstva pro státní bezpečnost vyvinula - jak E. Trützschler v. Falkenstein zmiňuje ve svém historickém přehledu - pod tímto mottem „metodu“, jak se operativní činností dozvědět více o myšlení občanů. Ale také mezi obyvatelstvem byl kultivován „sedmý smysl“: „Lidé tady (na českém venkově) se znali a vzájemně si pomáhali, měli snad k sobě více vzájemné důvěry. Vědělo se, kdo je kdo.“ (Rozhovor s paní D.)

Socialistické země usilovaly o hermetické uzavření, přesto nedokázaly zcela zabránit odchodu svých občanů. Koncem Pražského jara našly tisíce Čechů a Slováků útočiště v západních zemích. Materiály se týkají také této skupiny lidí a dokumentují strategii právního postupu proti nim, prosazovanou československým státem (dokument VI. 160377). Téma „azyl“ je aktuálním tématem, které má v politickém vzdělávání své pevné místo, společensky je však často vnímáno záporně. Na historickém případu exilových Čechů lze jak z českého, tak z německého pohledu vysvětlit a doložit, že obě společnosti získaly nakonec od těchto skupin obyvatelstva velmi pozitivní podněty.

Příručka se o mnohém pouze zmiňuje, mnohých faktů se pouze dotýká, načrtává je nebo je předkládá jako otázku. Nenabízí žádný výukový materiál rozpracovaný do jednotlivých učebních jednotek, nýbrž jen materiál pro zorientování, další zpracování, plánování učebních cílů a strukturování. Učitel musí a má doplňovat. Hraniční region poskytuje pro tuto práci velký prostor Rozhovory, které žáci uskutečnili, by měly podnítit další rozhovory, při nichž dotazníky mohou být velkou pomocí; existují topografické a architektonické hraniční relikty, které by mohly být vyhledány; muzea hranic se nabízejí jako cíle výletů. Ideální by bylo, kdyby činnosti v tomto směru - jak tato příručka nastiňuje - se mohly uskutečňovat bez ohledu na hranice. Spoluprací partnerských škol by mohla být překonána jazyková bariéra. Muzea by měla být vyzvána k přípravě návštěv ze sousedních zemi. Takto chápaná příručka pro učitele není jen závěrem projektu, ale také výzvou k dalšímu mezinárodnímu historicko-politickému vzdělávání.